

XOCALI RAYONUNUN MUSIQI FOLKLORU ƏNƏNƏLƏRİ

Xülasə

Folklor hər bir xalqın mənəvi yaradıcılığının təəcəssümüdür. Bu məqalədə Xocalı rayonunun musiqi folklorunu təşkil edən janrlar haqqında geniş məlumat verilir, əmək nəğmələrinin, musiqi dilinin və poetikasının özəllikləri təhlil olunur.

Xocalı rayonu musiqi folkloru resurslarının toplanılıb sistemləşdirilməsi, nümunələrin hər birinin üzərində elmi təhlillər aparılması, videolentlə yazılmış nəğmələrin hər hansı tədqiqat mövzularının obyektli olub-olmadığını araşdırmaq əsas məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Müəllifin qənaətinə görə, Qarabağ bölgəsi musiqi folklorunun təhlili göstərir ki, folklor mahnı janrının qədim nümunələrində Azərbaycan musiqisinin ən arxayın xüsusiyyətləri qorunub saxlanılmışdır. Xalqın tükənməz sərvəti olan bu nümunələr onu yaradan və yaşadan insanların bədii təfəkkürünün təəcəssümü olaraq araşdırıcıların diqqət mərkəzində olmalıdır.

Açar sözlər: Qarabağ, Xocalı, musiqi folkloru, əmək nəğmələri, modus

Giriş. Azərbaycanın Qarabağ bölgəsi zəngin tarixi, maddi-mədəniyyət abidələri, füsunkar təbiəti, təbii sərvətləri, özünəməxsus mədəni irsə və əlverişli iqlimə malik olan bir ərazidir. Bölgənin dialekti Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafına da mühüm təsir göstərmişdir. Uzun əsrlər boyu yadelli işğalçılar tərəfindən talan edilən Qarabağ bu gün də incəsənət, mədəniyyət, musiqi beşiyi kimi ölkəmizin mədəni mühit sferasını zənginləşdirir. Qarabağ musiqisinin çoxəsrlik tarixi vardır. Bölgədə inzibati ərazi vahidi olan hər bir rayonun özünəməxsus adət-ənənəsi, bir-birindən fərqlənən dialekt və şivələri, autentik musiqi folkloru mövcuddur. Qarabağ silsiləsində yerləşən ecazkar təbiəti ilə seçilən rayonlardan biri də Xocalı rayondur. Mərkəzi Xocalı şəhəri sayılan Xocalı rayonu 26 noyabr 1991-ci ildə Əsgəran rayonunun bazasında yaradılmışdır.

"Ağdam şəhərinin 18, Xankəndi şəhərinin 14 km-liyində yerləşir. Xocalı ərazisi ən qədim memarlıq və ilk mədəniyyət abidələri ilə zəngindir. Memarlıq abidələrindən türbə (XIV əsr), dairəvi türbə (1356-1357-ci illər), ətrafında son tunc və ilk dəmir dövrünə aid nekropol, kurqan

çölü və s. var. Xocalı şəhəri və Əsgəran qəsəbəsi arasında Qarqar çayının sağ və sol sahillərində XVIII əsrə aid "Əsgəran qalası" mövcuddur. Qalanı Qarabağ xanı Pənəhəli xan tikdirmişdir. Rayonun Kosalar kəndi ərazisində "Məhəmməd ağanın otağı" adlanan tarixi abidə, "Danlı Piri" ziyarətgahı və daş qəbirlər var idi.

Əsrarəngiz təbiəti, əvəzolunmaz dağ mənzərəsi, məhsuldar bağları ilə məşhur olan Kosalar kəndinin yaşayış üçün əlverişli təbii şəraiti, iqtisadi və strateji coğrafi mövqeyi əhalinin məskunlaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Xocalı rayon Kosalar kənd sakini Əhmədov Qiyas Mirzalı oğlunun kənd haqqında söylədiyi geniş məlumatlara əsasən kənddə kitabxana, orta ümumtəhsil məktəbi, klub, muzey, tibb məntəqəsi fəaliyyət göstərirdi. Rayonun Meşəli kəndi ərazisində – Meydan yaylağında – müqəddəs ziyarətgah "Seyid qəbri" (ermənilər tərəfindən dağıdıldı), "Yeddi kilsə" (Alban kilsəsi) vardı. Bundan əlavə 4 yerdə Alban kilsəsi mövcud idi" [1].

Xocalı rayonunun ölkəmizin ən qədim yaşayış məskənlərindən biri olması, dağlıq ərazidə yerləşməsi zaman-zaman yadellilərin diq

qətini cəlb etmişdir. Bunun da nəticəsi olaraq XX əsrdə ən dəhşətli kütləvi terror hadisələrindən biri olan Xocalı soyqırımını baş vermiş və Azərbaycan tarixinin səhifələrinə qanlı həflərlə yazılmışdır.

Dağlıq əraziyə malik olan Xocalı rayonu 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni qəsbkarları tərəfindən işğal edildi. Xocalı faciəsi mənfur erməni işğalçıların xalqımıza qarşı etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində insanlığa qarşı törədilən ən ağır cinayətdir. İşğal nəticəsində Xocalı rayonunun şəhər və kəndləri, tarixi-mədəni, dini abidələri, və s. dağıdılmış, əhalisi doğma yurd yuvalarından didərgin düşmüşlər. Faciə nəticəsində rayon əhalisindən "612 nəfər şəhid olmuş, 487 nəfər yaralanmış, 1275 nəfər əsir götürülmüş, 150 nəfər itkin düşmüşdür. Dövlətin və əhalinin əmlakına 01.04.1992-ci il tarixinə olan qiymətlərlə 5 mlrd. rubl dəyərində ziyan vurulmuşdur" [2].

Hazırda Xocalılar məcburi köçkün həyatı yaşayırlar. Rayonun musiqi folklorunun araşdırılması məqsədilə onların kütləvi məskunlaşdıqları Bakı şəhəri Yasamal rayonu Şerifzadə küçəsi 4 ünvanında yerləşən ATU-nun yataxanalarında və Goranboy rayonu Ağcakənd qəsəbəsinə ekspedisiya səfərinə olmuşdu. Əsas məqsədimiz Xocalı rayonu musiqi folkloru resurslarını toplayıb sistemləşdirmək, nümunələrin hər biri üzərində elmi təhlillər aparmaq, video lentə yazılmış nəğmələrin hər hansı tədqiqat mövzularının obyektli olub-olmamasını araşdırmaq və bu nəğmələrin elmi dəyərini müəyyənləşdirərək, arxivləşdirməkdən ibarətdir. Bu isə nəticə olaraq Azərbaycanın şifahi ənənəli musiqi folklorunun ayrılmasız bir hissəsi olan Qarabağın folklor mühitini diqqət mərkəzində saxlamaq, əldə olunan nümunələr əsasında regionun qeyri-maddi və mədəni irsinin elmi səviyyədə dəyərini aydınlaşdırmaq, həmçinin bu bölgənin məhəlli musiqi folklorunun ümumazərbaycan musiqi folklorunda aktivlik dərəcəsini müəyyən etmək üçün zəmin yaratmış olur.

Qarabağın autentik musiqi folklorunun tədqiqi məqsədilə bölgənin müxtəlif yaşayış məntəqələrinə ekspedisiyalar zamanı əmək nəğmələrinin – əkinçi nəğmələri, maldar nəğmələri, və əmək fəaliyyətinin digər növləri ilə bağlı

olan nəğmələrin çoxsaylı nümunələrini toplamağa nail olduq. Məruzədə qarşıya qoyduğumuz məqsəd əmək nəğmələri janrına aid olan bəzi növlərin musiqi-üslub xüsusiyyətlərini təhlil etməkdən ibarətdir. İlk əvvəl qeyd edək ki, müasir etnomusiqişünaslıqda "üslub" anlayışı folklor mətnini "səciyyələndirən, onu müəyyən yerli ənənəyə, etno-mədəni sistemə, tarixi-mədəni qata aid edən" müəkkəb kateqoriyalar sırasına aiddir [3, s.41]. Bu baxımdan təhlil etdiyimiz əkinçi nəğmələrinin musiqi-üslub xüsusiyyətləri də Qarabağ folklor mühiti, onun özünəməxsus musiqi dialekti haqqında məlumat əldə etmək üçün zəmin yarada bilər.

Qonaqpərvər, mehriban Xocalı sakinləri ilə həmsöhbət olarkən onların məişət həyatında əkinçilik, toxuculuq və boyaqçılığın əsas yer tutduğunu söylədilər. İş başında olarkən zümzümə etdikləri folklor nümunələri – sağıın, nehrə, hana, dəyirmançı, üzümçü, təndir, sac, yelbaba, boyaq, cəhrə, daraq haqqında nəğmələr tərəfimizdən video lentə alındı. Lakin köçkün həyatı yaşamaları ilə əlaqədar olaraq informantların daha çox aği deməsinin, etnoforların dili ilə desək, ağiçı sair olmalarının şahidi olduq. Topladığımız nümunələrdə ağaların say çoxluğunun olmasının səbəbi isə anaların söylədikləri kimi, onların övladlarının, əzizlərinin şəhid və ya itkin düşmələri ilə bağlı olmuşdur. Lakin tədqiqat obyektimiz "Qarabağ bölgəsinin musiqi folklorunda əmək nəğmələri" olduğundan, hazırki məqalədə əmək fəaliyyəti ilə bağlı olan nümunələri təhlilə cəlb etdik. Qeyd edək ki, topladığımız əmək nəğmələrinin mətnləri də janr baxımından çox rəngarəngdir. Folklor mühafizəkarları olan zəhmətkeş xocalıların ifasında video lentə alınan nəğmələrin təhlili zamanı da hər bir nəğmədə dil və üslub, həmçinin dialekt və şivə xüsusiyyətləri qorunub saxlanılmışdır.

Topladığımız sayaçı nəğmələrinin tədqiqinə keçməmişdən əvvəl struktur-semiotik paradigma kontekstində musiqi dilinin sintaktik təhlilinin bəzi metodoloji prinsiplərini nəzərdən keçirək. İlk əvvəl qeyd edək ki, musiqi mətnlərinin sintaktik təhlili seqmentasiyadan, yəni onların müxtəlif tərkib hissələrə – seqmentlərə bölünməsindən başlanır [4, s.88]. Struktur səviyyə

* Azərbaycan Milli Konservatoriyası. E-mail: aygul_ahmedova92@mail.ru

yəsinin ilk seqmenti hissə adlanır. Bir qayda olaraq hissə nisbətən tamamlanmış forması və musiqi fikrinin dolğun şəkildə ifadəsi ilə seçilir. Musiqi mətnlərinin struktur səviyyəsinin növbəti seqmenti sintaqmadır. "Sintaqma ən azı iki seqmentin uzlaşmasından əmələ gələn vahid quruluşdur" [5, s.52]. Mətnlərin melodik sintaksisinin ən kiçik və bölünməyən seqmentini sintaqma hissəciyi təşkil edir.

Zəngin folklor daşıyıcısı olan Xocalı rayonu Cəmilli kənd sakini hal-hazırda Goranboy rayonu Ağcakənd qəsəbəsində məcburi köçkün həyatı yaşayan Məleykə Cavadovanın ifa etdiyi sac nəğməsinə nəzər yetirək:

Sac nəğməsi № 1

musiqi: Cavadova Məleykə
nəzbə bəziqləri: Əhmədova Aygül

Nümunə 4 hissədən, 6 sintaqmadan (SNT) ibarətdir. Onun intonasiya quruluşunun özəllikləri aşağıda təqdim etdiyimiz cədvəldə öz əksini tapmışdır: (cə. 1)

SNT h					SNT	Hissə
a	a'b	a'b'	a'b'	a'b'	ABC C' C' C'	ABC C' C'

Musiqili poetik bəndin heca-not sxemi belədir:

Təhlil etdiyimiz sac nəğməsinin metr-ritmik təşkili rəngarəngliyi ilə seçilir. Onun 9/8 və 6/8 vəznəsinə əsaslanan sintaqma hissəcikləri nəğmənin daxili dinamizmini təmin edən əsas amillərdən biridir.

Melobəndin məqam-intonasiya inkişafı "fa diyez mayəli Segah" məqamına əsaslanır.

Nümunənin poetik mətninin əsasını 6 misra – ilk misra 5 heca, digər misraların hər biri isə 7 hecadan ibarət olan bir beyt təşkil edir. Bu da xalq nəğmələrində klassik şeir formalarından fərqli olaraq, misraların uzun-qısa olması ilə əlaqədardır.

Təndir nəğməsi № 2

musiqi: Cavadova Məleykə
nəzbə bəziqləri: Əhmədova Aygül

Təhlilə cəlb etdiyimiz təndir nəğməsinin əmək məhnirlərinin sinkretik təbiətinin parlaq nümunəsi hesab etmək olar. Əmək nəğməsinin bu nümunəsində musiqi və verbal ünsürləri əmək fəaliyyəti ilə bağlı olan müəyyən bədən hərəkətləri ilə üzvü şəkildə əlaqəlidir. Bu nəğmənin də məqam-intonasiya məzmununun əsasında "fa diyez mayəli Segah" məqamının səciyyəvi formulu durur.

Dörd sintaqmadan ibarət melobəndin intonasiya forması aşağıdakı cədvəldə öz əksini tapmışdır: (cə. 2)

SNT h							SNT	Hissə	
ab	a'c	a'b'	a'c'	d	a'c'	a'b'	a'c'	ABC B' B'	ABC DE

Mahnının metr-ritmik təşkilinin əsasında 6/8 vəznə əsaslanan beş sintaqmadan ibarət olan müəyyən metr-ritmik modus durur:

Nümunənin poetik mətni də maraqlıdır. Təhlil etdiyimiz təndir nəğməsinin melo-

bəndini müxtəlif heca-not sayından ibarət olan melomisralar təşkil edir. Nəğmənin melodik sintaksisinin özünəməxsusluğu ondan ibarətdir ki, onun melobəndi 8 heterogen (müxtəlif heca-not saylı) melomisradan ibarətdir. Lakin sinkretik sənət nümunələrində olduğu kimi, təhlil etdiyimiz nəğmədə də heca müxtəlifliyi hər melomisrada daimi sezura ilə tənzimlənir. 8 misradan ibarət olan nəğmədə hər misra fərqli heca sayına malikdir. Belə ki, birinci misra 8, ikinci misra 6, üçüncü və dördüncü misralar 8, beşinci misra 4, altıncı misra 8, yeddinci misra 7 və nəhayət sonuncu misra da 8 hecadan ibarətdir. Bu misralardakı heca bölgüsü nəğmənin arxaikliyindən xəbər verir. Sac nəğməsinə fərqli olaraq, təndir nəğməsi məişət nəğmələrinin ilkin formalarının müəyyən qədər yetkinləşmiş formasıdır (burada misraların sayı fərqli olsa da qafiyə vardır).

Boyaq nəğməsi № 3

musiqi: Cavadova Məleykə
nəzbə bəziqləri: Əhmədova Aygül

Nəğmənin musiqi formasının əsasında 4 SNT durur. "Boyaq nəğməsi"nin intonasiya quruluşu aşağıda təqdim etdiyimiz cədvəldə öz əksini tapmışdır: (cə. 3)

SNT h						SNT	Hissə
a b	a'c	a'b'	a'c'	a'c'	a'c'	ABC B' B'	ABC C' C'

Təhlil etdiyimiz nümunənin məqam intonasiya mündəricəsi "fa diyez mayəli Segah" məqamına əsaslanır. Informantın oxuduğu nəğmədə ritm metr-ünsürü əmək prosesindəki hərəkətə uyğun olaraq təşkil olunmuşdur.

Nümunənin poetik mətninin əsasında 6 misradan hər misrası isə biri birindən tamamilə fərqlənən bir bənd durur. Boyaq nəğməsinin melobəndi müxtəlif heca-not sayından ibarət olan melomisralardan ibarətdir. Belə ki, 1-3-4-cü misralar 6 heca, 2-5-6-cı misralar isə 7 hecadan ibarətdir. Bu da xalq nəğmələrində misraların uzun qısa olması ilə əlaqədardır. Təhlil etdiyimiz boyaq nəğməsi məişət nəğmələrinin ilkin formalarının müəyyən qədər yetkinləşmiş formasıdır (burada misraların sayı fərqli olsa da, bütün misralar qafiyələnir).

Üzüm nəğməsi № 4

musiqi: Cavadova Məleykə
nəzbə bəziqləri: Əhmədova Aygül

"Üzüm nəğməsi"nin musiqi formasının əsasında 4 SNT durur. Melobəndin məqam-intonasiya inkişafı "fa diyez mayəli Segah" məqamına əsaslanır.

İki hissədən ibarət melobəndin intonasiya forması aşağıdakı cədvəldə öz əksini tapmışdır: (cə. 4)

SNT h				SNT	Hissə
a b	a'c	a'b'	a'c'	ABC B' B'	ABC

Bir qayda olaraq poetik mətnin hər hecasına melopoetik bəndin bir heca-notu uyğundur.

Bu modelin əsasında yeddi heca-not durur ki, bu da bayatı poetik formanın tipoloji xüsusiyyətlərindən biridir. Belə ki, burada 4 misra, hər misrada 7 heca və aaba formasındadır.

Hana nəğməsi № 5

modusu: Cavallere Mələkə
nəta heçdən: Əhmədova, Aygül

Qe - m - sı - rı - be - la - var, a - b - sı - rı
c - b - sı - rı - be - la - var, c - b - sı - rı
Ho - ra - rı - be - la - var, Ho - ra - rı - be - la - var

Hana nəğməsinin modusu yuxarıda təhlil edilən nəğmələr kimi "fa diyez mayəli Segah" məqamına əsaslanır.

Musiqili poetik bəndin heca-not sxemi belədir:

TM θ ε θ ε θ ε θ

İki hissədən, dörd SNT-dan ibarət melobəndin intonasiya forması aşağıdakı cədvəldə öz əksini tapmışdır: (cədv. 5)

SNT b				SNT	Hissə
a b	a'c	a'c'	a'c''	A B C C'	A B

Təhlil etdiyimiz hana nəğməsinin melobəndini eyni heca-not sayından ibarət olan melomislərin təşkil etməsinə baxmayaraq, burada quruluş forması fəqlidir – abcb.

Təhlilə cəlb etdiyimiz nəğmələrin musiqi forması öz arxetipik xüsusiyyətlərilə seçilir. Bu nümunələrdə modal ritmika təzahür edir. Zəngin folklor daşıyıcısı olan informantların əl hərəkətləriylə ifa etdikləri üzüm, sac, hana, boyaq, təndir nəğmələrinin metr-ritmik tərəfi sinxronluq təşkil edir.

ƏDƏBİYYAT

1. https://az.wikipedia.org/wiki/Xocal%C4%B1_rayonu
2. <http://xocali-ih.gov.az/page/38.html>
3. Фольклор: современность и традиция. Материалы третьей международной конференции памяти А.В.Рудневой. М., 2004.
4. Гошовский В. Фольклор и кибернетика// Сов. музыка. – 1964, №12.
5. Дадашзаде К. Знаковая система дастана. Баку, 2004.

Qarabağ bölgəsində topladığımız musiqi folkloruna məxsus hər bir nümunənin melopoe-tik semantikasında etnik mədəniyyətimizin qorunub saxlanılmasını, zəhmətkeş insanların həyat fəaliyyətinin, onların etnopsixoloji mühitinin etik və estetik düşüncələrini görmək olur. Qarabağ bölgəsinin musiqi folklorunun araşdırılaraq təhlili xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bölgənin hal-hazırda həyat tərzində qorunub saxlanılmış musiqi folkloru janrları ənənəvi mədəniyyətin tarixi izlərinin etnomədəni nailiyyətlərini təzahür etdirir.

Nəticə. Azərbaycan məhəlli musiqi folklor mədəniyyətlərindən birinə həsr etdiyimiz məqalədə Xocalı rayonunun musiqi folkloru işıqlandırılmışdır. Rayonun musiqi folklorunun tədqiqi bu gün etnomusiqişünaslığın aktual məsələlərindəndir. Çünki Xocalı rayon musiqi folkloru ənənələrinə bu günə qədər marağ göstərilməmişdir (AMEA – "QARABAĞ FOLKLOR DA BİR TARİXDİR" KİTABI 9-CİLDLİK istisna olmaqla). Bu səbəbdən əldə edilmiş materiallar tədqiqatın məsuliyyətini artırır, elmi aparatın daha da təkmilləşdirilməsini tələb edir. Digər tərəfdən Xocalı rayon musiqi folklorunun toplanılmasının elmi-mədəni əhəmiyyəti ilə yanaşı, ictimai-siyasi mənası da böyükdür. Çünki Xocalı rayonu hal-hazırda mənfur erməni işğalçıları tərəfindən işğal altındadır.

Beləliklə, Qarabağ bölgəsi musiqi folklorunun təhlili bizi belə qənaətə gətirir ki, folklor mahnı janrının bu qədim nümunələrində Azərbaycan musiqisinin ən arxaik xüsusiyyətləri qorunub saxlanılmışdır. Bu isə Qarabağ musiqi folklorunun tükənməz sərvət olduğunun, onu yaradan və yaşadan insanların bədii təfəkkürünün təcəssümüdür.

TRADITIONS OF MUSIC FOLKLORE OF KHOJALY REGION

Summary

Folklore is the spiritual creativity of each people. In this article it is widely informed folk music of Khojaly region. Labor songs play an important role in musical folklore of Karabakh. The article analyzes the features of the musical language and the poetics of one of the types of labor songs – tunes nehrə.

The collection and systematization of musical folklore resources of Khojaly region and the scientific analysis of each samples are proposed as the main objective to determine whether the songs are a subject of research.

According to the author, an analysis of music folklore of the Garabagh region shows that the most ancient archaic features of Azerbaijani music are preserved in ancient samples of the folklore song genre. These examples which the inexhaustible wealth of people, are the embodiment of the artistic thinking of the people created it and should be focus of researchers.

Key words: Karabakh, Khojaly, musical folklore, labor songs, modus

ТРАДИЦИЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ФОЛЬКЛОРА ХОДЖАЛИНСКОГО РАЙОНА

Резюме

Фольклор является духовным творчеством каждого народа. В этой статье широко проинформирован музыкальный фольклор Ходжалинского района. В музыкальном фольклоре Карабаха особое место принадлежит трудовым песням. В статье анализируются особенности музыкального языка и поэтики земледельческих песен.

Была поставлена основная цель собрать и систематизировать музыкальные фольклорные ресурсы Ходжалинского района, провести научный анализ каждого из образцов, выяснить, была ли объектом исследования какая-либо из записанных на видео песен.

По заключению автора, анализ музыкального фольклора Карабаха показывает, что в старинных образцах фольклорного песенного жанра сохранились архаичные особенности азербайджанской музыки. Эти образцы, будучи неисчерпаемым богатством как выражение художественного мышления создавших и сохранивших их людей, должны быть привлечены к вниманию исследователей.

Ключевые слова: Карабах, Ходжалы, музыкальный фольклор, трудовые песни, модус